

Válasz Mező András és Juhász Dezső opponensi véleményére

Bármely komolyan vehető tudományszak – Mező Andrásnak a névkutatásra vonatkoztatott szavai szerint – sokféle lehetséges rendszert tart számon. Ráadásul minden tudománynak számolnia kell azzal is, hogy a valóság bármely részletéről rajta kívül még sokféle tudományterületnek lehet fontos mondanivalója; többféle vizsgálati irány, lehetőség érvényesítheti szempontjait. Igaz ez a nyelvre s annak egy nagyon vékony szeletére, a helynevekre is. A természetszerűen adódó sokféle (filozófiai, logikai, történettudományi, lélektani stb.) érdeklődés egyike csupán a nyelvészeti megközelítés, amely szintén különféle lehetséges szinteket ismer a nyelvi jelek eme sajátos csoportjának megmutatására. A nyelvészeti közelítésmód is igen sokszínű lehet tehát, s mindegyiknek van létjogosultsága, nemcsak akkor, ha új ismereteket tár fel, hanem abban az esetben is, ha ugyanazt új levezetéssel éri el. Ezek az elemzések nem feltétlenül egymást kiegészítő jellegűek – legalábbis a szó logikai értelmében –, de nem is zárják ki egymást.

Bármely tudományban szerencsétlen azonban minden olyan megközelítés, amely nem vonatkoztatható egy másik szempontrendszerre, nem hozható kapcsolatba egy más fajta értelmezés elemeivel, kategóriáival. Ez fogalmi zavarokhoz, szembesíthetetlenséghez, végső soron pedig – akár egy szakmán belül is – a kutatók közti kommunikáció megszűnéséhez vezethet. Erre a nyelvtudomány hazai és nemzetközi, régebbi és újabb történetéből is bőséggel hozhatnánk példákat.

Dolgozatommal a magyar helynevek elemzéséhez újfajta elemzési keretet, elméleti modellt igyekeztem teremteni, abból a megfontolásból kiindulva, hogy a kutató feladata nem lehet más, mint hogy mindig újabb és újabb lehetséges megközelítéseket keressen, olyanokat, amelyekkel bizonyos, addig kevésbé megragadó jelenségek ezután jellemzőbb módon válnak bemutatathatóvá. Örülök annak, hogy bírálóim e szándékomat nemcsak dolgozatom (al)címéből olvasták ki, hanem munkám egészéből is.

Törvényszerű, hogy a vizsgálódó kutató e nézőpontkeresésben megfogalmazza viszonyát az addigi megközelítésekhez. Rendkívül fontos jelzés számomra, hogy opponenseim szerint is sikerült érvényesítenem arra irányuló szándékomat, hogy a tudománytörténeti előzményekből lehetőleg felhasználjak minden olyan lényeges eredményt, gondolatot, amely saját nézőpontom szerint is érvényesnek mutatkozott. Szilárd alapokat egy elméleti konstrukcióhoz csak az elméletileg és gyakorlatilag időállónak bizonyult értékekből lehet építeni.

Ilyen – bírálóim által is helyeselt – megfontolásból támaszkodtam egyrészt bizonyos szintetizáló teljesítményekre, másrészt az adatfeltáró kiadványokra és (harmadik fő forrásként ezt is megemlítenédnek tartom) a részlettanulmányok gazdagságára. Az analízis és a szintézis természetesen nem válhat el élesen a névkutatásban sem, hiszen a helyneveket elemezve akkor lehetünk igazán eredményesek, ha a más földrajzi nevekhez való viszonyukat, egyezéseiket,

különbségeiket mutatjuk be: azaz egy szisztéma elemeként, rendszertagként értelmezzük őket. Azt azonban, hogy figyelmét az egyes jelenségek finom részleteire, vagy a rendszer nagyobb erővonalaira fordítja-e inkább a kutató, egyéni érdeklődése, habitusa, céljai határozzák meg. E tekintetben egyetlen elvnek kell maradéktalanul megfelelnie: analízis és szintézis csakis egymás által létezik.

Dolgozatomban a rendszer felől igyekeztem megközelíteni az elemeket, vállalva azt, hogy az ilyenfajta vizsgálat akkor nyeri el teljes érvényét, munkahipotézisből akkor válik igazán reális eredménnyé, ha nagyobb névadatmennységgel is szembesítik a lehetséges szempontokat, kategóriákat. Jó példánk van azonban arra, hogy egy hasonló módszert alkalmazó dolgozat, a Lőrincze Lajosé (Földrajzneveink élete) akár e nélkül a szembesítés nélkül is tartósan jelentős hatást fejtethet ki egy tudományterületen. A hasonló céllal írott munkák közül kétségkívül ez a mű hatott rám legerőteljesebben, még ha a konkrét kategóriákban, fogalmakban talán kevésbé is tükröződik ez.

Mező András dolgozatom egyes megjegyzései alapján talán joggal kéri számon rajtam, hogy Inczeffi Géza elemzési módszere iránt nagyobb megértést is tanúsíthatnék. Az erről alkotott véleményem szándékom ellenére tűnhet föl ilyen negatívnak, hiszen úgy gondolom, hogy az ő „mikrotoponimákra vonatkozó, igen gazdag, sokszálú kutatásai” fontos részei a magyar névtannak, s hogy „Inczeffi névtani munkásságának több tucatnyi tanulmányát a sokszínűség, a tematikus összetettség jellemzi. Számítalan finom megfigyelése nem mellőzhető a későbbi kutatók számára sem” (Értekezés 18). Nem tagadom azonban, hogy mások összefoglalásai – a Lőrinczéén kívül például a Benkőé vagy a Kázméré –, talán az alapállás, a célok nagyobb fokú hasonlósága okán, megtermékenyítőbbek voltak számomra.

A korábbi szakirodalomból a dolgozatomba beépíthető gondolatok értéklésében természetesen igyekeztem a tudománytörténeti összefüggésekre is tekintettel lenni, hiszen ezekből kiszakítva értelmezhetetlenek, s ezáltal értéktelenek maradnak számunkra a korábbi idők eredményei. Igaz ez Mező Andrásnak ama megállapításával kapcsolatban is, amely az elmúlt két évtized helynévelméleti kutatásainak viszonylagos hiányát azzal (is) indokolja, hogy a magyar névkutatók a helynévgyűjtés hatalmas feladatával voltak elfoglalva. Ezt az időszakot magam is már nem csak mint tudománytörténetet, hanem mint számomra is adott valóságot éltem meg, így saját névgyűjtő munkámon keresztül is helytállónak érzem bírálóm szavait.

Igazat adok Mező Andrásnak a tekintetben is, miszerint A helynevek keletkezése c. fejezet a dolgozat egészébe kevésbé szervesen illeszthető bele. Meg kell azonban azt is említenem, hogy e témakört nem csak azért iktattam be munkámba, mert a legtöbb helynév-tipológia a név kialakulásának sajátosságait veszi az osztályozás alapjául. Célom volt vele az is, hogy az általam használt leírási keret jobban elhelyezhető legyen a kutatások sokféleségében oly módon, hogy fogalmi hálóm sarkpontjait rögzítem az érintkező fogalmi készlet nemegyszer ingoványos talaján. Így e fejezetben mintegy a modellalkotási kísérlet előtanulmányaként a helynevekről vallott felfogásom főbb vonásait is alkalmam nyílt bemutatni.

A modellalkotáshoz nélkülözhetetlen az alkalmazott kategóriák pontos körülhatárolása, illetőleg megnevezése. A terminusalkotás látszólag egyszerű feladat: sokak szerint bizonyos tekintetben a tulajdonnévadásra emlékeztet. Egy-egy kifejezést valóban jó terminussá azonban a definiálás önmagában nem emel, a tágabb összefüggések közé való besimulás képessége is feltétele a terminus elfogadásának. Dolgozatomban nem törekedtem feltétlenül zárt, elkülönült névtani terminológia megteremtésére: terminushasználatommal is igyekeztem hangsúlyozni vizsgálódásaim nyelvészeti természetét. A terminológia azonban gyakran rákényszerít az idegen szók nem mindig kívánatos többletére is. Elfogadhatók Mező András javaslatai a terminológiai szinonimitás továbbvitelére a *névköltöztetést* illetően; szándékosan nem magyarítottam azonban – ugyanis magam kissé más fogalmi rendszert használok – az *onimizáció* és a *transzonimizáció* szakszavakat, mivel ezeket csupán az orosz nyelvű irodalom ismertetése kapcsán említem.

Igazat kell adnom Juhász Dezsőnek abban, hogy néhány esetben nem sikerült megoldanom a terminusoknak a hagyományos nyelvtudományi terminológiával való egyeztetést. Örömmel fogadom el javaslatát, s a továbbiakban a *grammatikai szerkesztéssel alkotott nevek* helyett a *szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek*, a *derivációval alkotott nevek* helyett pedig *morfematikai szerkesztéssel alkotott nevek* terminust használok. A *modellhatás* kifejezést szándékom szerint dolgozatomban nem divatosság okán használtam, hanem az *analógia* fogalmától eltérően értelmezve. Az analógia a nyelvi rendszer öncsiszoló mozgásként nagyon általánosan a nyelvi minták szerinti átalakulást jelenti, amely konkrétabban egy-egy jelenségtípus párhuzamteremtő erejében nyilvánul meg. A modellhatás ennél egyrészt szűkebb jelentésű: csak a helynevek rendszerére alkalmazom; másrészt viszont komplexebb, mint az analógia, mivel a modellhatásban a névszerkezeti (funkcionális és morfológiai) típusoknak, modelleknek az összessége, egész rendszere nyilvánul meg.

Juhász Dezsőnek a helynévfajták rendszerezését illető megjegyzései valós alapját az a körülmény adja, hogy nem vállalkoztam e körben az egyes kategóriák definiálására. Ebben a korábbi szakirodalom általános gyakorlatát követem: egy-egy fogalmi jegy kiemelésével, az alosztályok korántsem teljes felsorolásával kívántam érzékeltetni a rendszer tartalmát. A tájnevekről írott monográfiájában éppen bírálóm mutatott rá a helyfajták pontos definiálásának szükségességére, s adott egyben mások számára is követhető mintát. Igaz ugyanakkor az is, hogy a teljes rendszer definitív bemutatása bizonyos előfeltételekhez van kötve. A helynevek nyelvészeti elemzése szempontjából nem az az igazán lényeges kérdés, hogy a helyfajtákat milyen logikai rend szerint írhatjuk le, hanem sokkal inkább az, hogy ez a rendszer hogyan tükröződik a tulajdonnevekben megfejtendő földrajzi kéznevekben. A helynevek helyfajták szerinti osztályozásában a különböző típusú helyeket jelölő elemkészletnek, a földrajzi közneveknek jelentős szerepük lehet. E szavak teljes körű feldolgozása mindeképpen megkönnyítené egy ilyen kategorizálás megvalósítását.

Ugyanakkor számolnunk kell azzal is, hogy az egyes helyneveknek a helynévfajták közé történő besorolása eleve csak viszonylagos lehet. Egyrészt gondolkodásunk relativitása következtében (pl. a *domb-ság* és a *hegy-ség* fogalmi

jegyei nem adhatók meg abszolút különbségként), másrészt pedig amiatt, hogy a tulajdonnévvel megjelölt helyek nem individuálisan létező, elkülönülő egyedek. A névadó ember ugyanazt a helyet többféle megjelenésében is szemlélheti: egy erdővel borított domb mindkét minőségében kaphat nevet (*Homok-domb – Akácos*). Az ilyen esetekben mindegyik név a megfelelő névfajtába, tehát a dombok nevei, ill. az erdők nevei közé besorolva tárgyalandó, hiszen az arra a kategóriára jellemző névmodellek jegyeit viselik magukon. Juhász Dezső példái közül a *Hegyhát* 'Baranya megyében lévő dombvidék' tájnévként tárgyalandó, míg egy bármely *Hegyhát* 'X település határában levő kiemelkedés magasabb része' a határnevek közt veendő számba. A mikro- és a makronevek elkülönítésére valóban nagy gondot kell fordítanunk. Helytállóak Juhásznak a tájnevekkel kapcsolatban tett megjegyzései: természetesen csak a több településen áthúzódó erdők, mocsarak, lápok nevei sorolhatók ide (pl. *Ecsedi-láp*), a többi ilyen név a mikrotoponimák között tárgyalandó. Kategóriám értelmezésében mindemellett a hiányolt példák közlése is sokat segített volna az olvasónak.

Bírálóim több megjegyzése kapcsolódik a képzett helynevek körébe. A helynevekben előforduló képzők gyakorisága, sokfélesége és funkcionális tarkasága alapján joggal mondható, hogy a téma áttekintő feldolgozása önálló disszertáció tárgya is lehetne. (Nagyszerű példát mutatott erre B. Lőrinczy Éva az *-s ~ -cs* képzővel alakult ómagyar kori névanyag feldolgozásával.) Magam a dolgozatomban – vállalt feladatomnak megfelelően – csak madártávlati képet adhattam a magyar helynevek rendszerének egészéről. Ilyen távolságból a finom részletek természetesen nem látszanak. Néhol (pl. a szerkezeti változások összefonódását bemutató ábrákban) megkíséreltem érzékeltetni, hogy tudok ezek létezéséről, másutt azonban megfogalmazásom tömörsége, ábrázolásom szükségszerű vázlatossága túlzottan is sommásnak mutatja – szándékom ellenére – véleményemet: az *-i* képzőről mondtak kapcsán jogosan hívta fel erre figyelmemet Juhász Dezső.

Szükségesnek tartom, hogy bírálóim néhány, kevésbé széles összefüggéseket mutató megjegyzésére is válaszoljak. Mező András szerint a névrészfunkciók között említett esztétikai és konvencionális funkció egybeesődik, s célszerűbb a konvencionális funkció alcsoportjában egyesíteni őket. Elfogadom javaslatát, hiszen elküönítésükkel némileg a névstatistikai elemzés síkjának fogalomkészletét elegyítettem a funkcionális elemzésével. Szintén Mező András meggyőző példája (*Mátészalka*) alapján enyhítendő megfogalmazásom kategorikus jellege a mellérendelő összetétellel alakult jelek névhasználatlaltal is igazolt természetes eredetével kapcsolatban. Juhász Dezső a *Tizesmalom > Tüzesmalom* változást inkább a népetimológia körébe sorolná; ennek lehetőségét dolgozatomban magam is felvettem (Értekezés 212). Bírálóim további kisebb pontosításait, amelyek arra utalnak, hogy milyen aprólékos figyelemmel tisztelték meg munkámat, őszintén köszönöm, s remélem, figyelembe is vehetem őket munkám esetleges kiadásakor.

Végül még egy általánosabb természetű – főleg Juhász Dezsőtől részletezett – kérdéskört kell érintenem: a normáét. A névadási normát úgy értelmezem, mint egy-egy névközösség által elfogadott, használatba vett névalkotó elemek

és (különböző szintű) produktív névalkotó szabályok összességét. E normát egzakt módon megragadni másban nem tudjuk, csak abban, amiben ezek az elvont értékek objektiválódnak, megtestesülnek: a névközösségek által létrehozott helynevek rendszerében. E normában – mivel nyelvi jelenségről van szó, s a nyelvre univerzáléként jellemző a területi differenciáltság – földrajzi eltérések is mutatkozhatnak.

Magam is úgy vélem – egyetértve Juhász Dezső gondolatmenetével és Mező András utalásával –, hogy e téren legfeljebb jelenséghatárokat tudunk megrajzolni. Ezt szándékoztam a dolgozatomból Juhász által kiemelt mondatomban is hangsúlyozni: „a nyelvterület egyes részeinek toponímiai normájában megmutatkozó jelenséghatárok” felderítése lehet e tekintetben legfeljebb célunk. Soha nem gondoltam, hogy a „névjárások” a nyelvjárások mintájára közvetlenül bemutathatók lennének. A dialektusok megragadhatóságát leginkább adó hangtani jelenségek a nevek lexikális rendszerében nem relevánsak. Másrészt azt is látjuk, hogy a nagy nyelvjárásterületek és az egyes grammatikai, lexikális jelenségek határai csak a legritkábban esnek egybe. A névjárások ugyanakkor lexikailag feltétlenül kapcsolódnak a nyelvjárásokhoz, mert a táji kötődésű lexémák névelemként is csak ott jelenhetnek meg, ahol közzóként is léteznek. Ha azonban a helynevek körében ezen túlmenően is be tudunk mutatni valamiféle jelenséghatárokat, akkor az a nevekben megmutatkozó táji különbségek megragadásának jó eszköze lehet. Egy ilyen típusú, a helynevek szerkezeti változásában megnyilvánuló eltérést mutattam be legutóbb, dolgozatom lezárását követően a Nyitrán megtartott nyelvészeti konferencián.

A norma bemutatása feltételezi a rendszerszerű elemzést. Teljesen egyetértek Juhász Dezsővel abban, hogy a rendszer fölfedését megnehezíti, hogy mindenütt vannak meghatározott törvényszerűségek, tendenciaszerű s ezek mellett az esetlegességből éppen kilépő jelenségek. Ráadásul az új elemek születése és a régiek megváltozása ezen folyamatok erőterében zajlik le, interferenciáik kusza sűrűségében. Ebből a kuszaságból kell kiragadnia a kutatónak a jellemző vonásokat, hiszen – Lazicziusszal szólva – a tudományos vizsgálat a típusalkotással kezdődik. Ezért szükséges a rendszert láttatnunk bármely időszak helynévállományában, s bármiféle változást is tudunk csakis a rendszer elemeinek – persze esetlegességeket is tartalmazó – mozgásaként megérteni.

Disszertációm – amelynek gondolatait tanulmányokban, egyetemi és szakmai előadásokban érleltem ki – munkámban természetszerűen lezár egy szakaszt. Az összegzéssel azonban ki is jelöltem a magam számára a feladatokat egy elkövetkező időszakra. Örülök annak, hogy munkám alapvető gondolatának, célkitűzéseinek elfogadásával, elismerésével bírálóim megerősítést adtak számomra újabb céljaim helyességét illetően is.

HOFFMANN ISTVÁN